

Belgrád huszonhárom esztendő alatt sem tudta semmiféle erővel a maga arcukat rákényszeríteni a Délvidék magyar városaira. A felszabadulás után alig fél esztendő alatt a Délvidék magyar városai önként visszanyerték külsejükben is régi magyar jellegüket.

CSUKA JÁNOS

Felelősségérzés

NEMELYIK EMBERNEK kedvelt szavajárása: „az én felelősségemre.“ Ha valamire rá akar venni bennünket, végső ütőkártyának ezt a mondatot vágja ki. Biztat bennünket valami kirándulásra, de mi aggódunk, hogy alighanem eső lesz. Nem lesz eső, mondja ő határozottan, induljunk csak útnak — az ő felelőségére. Máskor megnyugtat bennünket, hogy bátran ehetünk abból a nehéz ételből — megint csak az ő felelőségére.

Az ilyenek bizonyára csodálkozva tekintenének reánk, ha egyszer megkérdeznénk: hogyan értik a felelőségnek eme vállalását? Mi lesz akkor, ha mégis bőrig ázunk vagy pedig elrontjuk a gyomrunkat? Hogyan állanak helyt ezekben az esetekben? Még jobban csodálkoznánk, ha éjjel felvernénk őket álmukból avval, hogy mégis megártott az az étel, elő tehát a felelőséggel!

Sokan ennél fontosabb dolgokban is minduntalan hangoztatják a felelőséget. De csak hangoztatják. Nem hajlandók meghallgatni és megfontolni az ellenvéleményt. Ha valamit mindenáron keresztül akarnak vinni, hiába hozzák fel nekik a nehézségeket, a fenyegető káros következményeket. Ellentmondást nem tűró hangon vágják oda: vállalom a felelőséget!

Ez a kifejezés azonban náluk semmitsem jelent, mindössze annyit: ezt pedig mindenképen akarom, ebből nem engedek. Olyan elkopott és tartalmatlan szólásmód, mint mikor találkozáskor azt mondjuk: örvendek a szerencsének. Nem kell szó szerint venni.

Pedig mindig baj, ha az ilyen mély erkölcsi tartalmú szavak elvesztik jelentőségüket. Ez ugyanis azt mutatja, hogy a lélekből is hiányzik valami, amire pedig szükség volna. Azt tapasztaljuk, hogy mostanában sokan túlságosan gyakran emlegetik a felelőséget és annál kevésbé érzik át.

Mert valóban nem érzik át. Még kevésbé hajlandók tetteiknek kellemetlen következményeit viselni. Felidézik a bajt, de utána nem tartják a hátukat. A bibliai Sámson, midőn megsokalta a filiszteusok gúnyolódásait, kidöntötte az épületet tartó oszlopokat, az összeroskadó épület magát Sámson is romjai alá temette. A mostani Sámsonok kidöntik az épületet tartó oszlopot, másokra rászakad a ház, de ők idejében iparkodnak ép bőrrel elmenekülni.

A felelőség alól való kibúvás, annak másra való áthárítása már az első emberpárnál kezdődött. Ádám Évát, Éva a kígyót okolja. Azóta folytonos láncolatot alkot másoknak okolása, ha valami nem jól végződik.

Milyen ritka eset, midőn valaki beismeri: valóban, ennek a bajnak én voltam az előidézője. Vállalom érte a felelősséget, viselem a súlyos következményeket. Ellenben annál gyakoribb, hogy a tett elkövetője mindenkit vádol, csak magát nem.

A felelősség áthárítása valósággal külön irodalmi műfajt hozott létre. A valaha nagy szerepet játszott egyének letünésük után emlékirataikban rendszeren kimutatják, hogy a világon minden és mindenki okolható az esetleges balsikerekért, csak egyedül ők nem.

A mindennapi élet apró-cseprő dolgaiban éppen úgy dűl a felelőtlenség, mint a nagyobb jelentőségű ügyek intézésében. Vannak gonoszlelkű felelőtlenek, ezek lelkiismeretüknek legkisebb rezdülése nélkül felgyújtának egy falut, hogy a tűznél megsűthessék az ő kis pecsenyéjüket.

De vannak alapjában véve jóakarató egyének is, akik szintén elég sok bajt okoznak avval, hogy nem érzik át a felelősséget tetteikért. Látszólag nem is tesznek semmi rosszat, sőt majdnem úgy tünik fel, mintha jót cselekednének. Készséggel elvállalják valamely ügy elintézését, azután nem tesznek semmit, a következő percben már el is feledkeznek róla. Ha nem vállalkoztak volna rá, mással intéztették volna el. De mire kiderül, hogy nem tettek semmit, már késő, a mulasztást nem lehet helyrehozni. Az ígérető ezalatt nyugodtan sétál tovább és teszi újabb, soha meg nem valószínűsíthető ígéreteit.

Napjainkban pedig elég divatos: ígéretetni és nem tenni semmit. „Majd én elintézem, bízd csak rám.“ Az is eléggé elterjedt, hogy olyannal biztatják a másikat, aminek megvalósíthatatlan voltát nagyon jól tudják. A helyett, hogy őszintén megmondanák: bizony erre semmi remény sincs! Ál-jószívűségből sajnálják megfosztani ábrándjaitól, kényelemszeretetből inkább ígéretetnek, mintsem valami megfogható megoldást keresnének.

A mondás szerint a szó elszáll, az írás megmarad. Pedig a szó sem tűnik el nyomtalanul, súlyos következményei lehetnek. A felelőtlenség különösen az ilyen meggondolatlanul elröppentett szavakban dűl leginkább. Egy kicsinylő megjegyzés hosszú időre elkedvetleníthet valakit, elveheti önbizalmát és lendületét. Egy félig kimondott gyanúsítás valakinek jóhírnevét és evvel pályafutását teheti tönkre. Aki kimondotta, a következő pillanatban már el is felejt, de akik hallották, azoknak lelkében sokáig megmarad. Később ők sem emlékeznek ugyan vissza, kitől hallották vagy igazában mit is hallottak, de talán soha többé nem tudnak jó szemmel nézni a meggyanúsítottira, nem bíznak többé benne.

Az ilyen elejtett szavaknak következményei legtöbbször nem könnyen követhetők nyomon, nem mérhetők le. Innen érthető, hogy még olyanok is, akik a kézzel fogható és szemmel látható anyagi dolgokban, például a pénzügyekben károsan lelkiismeretesek, nem szoktak ilyenek lenni megjegyzéseikben, másokkal való bánásmódjukban. Nem tudnának valakit tetteg bántalmazni, de mások lelkén könnyen ejtenek sebet. Ezeket ugyan nem lehet látni, de azért szintén sajognak és vérzenek. Ha szemlélhetővé lehetne tenni a lelki sebeket, ha a súlyos lelki sértésért is olyan könnyen felelős-

ségre lehetne vonni az embereket, talán sokkal elővigyázatosabbak lennének.

A felelőtlenségnek igazi termőtalaja a napjainkban különösen nagyban úzott protekció. Sokan olyan nagyban gyártják a másokat ajánló leveleket, mint infláció idején a fedezet nélküli bankjegyeket. Olyanokat ajánlanak különböző állásokra, akiket egyáltalában nem is ismernek. Nem igen gondolnak arra, hogy az ajánlással súlyos felelősséget vesznek magukra. Ha egy érdemtelent, vagy kevésbé érdemeset ilyen módon bejuttatnak egy állásba, egy érdemesebbet fosztottam meg tőle. Olyat, aki a köznek sokat használhatott volna vagy esetleg egy népes és derék családot tartana el.

De üdvös volna az ilyen nyakra-főre ajánlók előtt szemléltetővé tenni, kiknek ártottak és mennyit. Ráeszméltetni őket, hogy ha például egy nem kellőleg képzett egyént bejuttatnak valamely állásba, tulajdonképpen ők a felelősök mindazokért a bajokért, amelyek az illető ott előidéz. Hasonlóképpen, ha olyat támogatnak, akiknek a jelleme nem megfelelő.

Ugyancsak a felelőtlenségnek melegágya a korunkban virágzó propaganda. Ma mindennek propaganda kell: a világboldogító eszméktől lefelé egészen a vitaminos cipőkenőcsig. Az emberek megszokták, hogy a propagandának nem kell szorosban az igazsághoz ragaszkodnia, egy kissé túlozhat, színezhethet, hiszen ez már a természetéhez tartozik. Lassankint odafejlődött a dolog, hogy a valóságtól legtávolabb eső állításokat nyugodtan kürtölik világgá, mondván: kérem, ez propaganda. Pedig mindenki felelős azért, ha nem igazat mond és ezt mások elhiszik. Felelős mindazért, ami ebből következik. Bűnrészes abban, amit mások az ő propagandájának hatása alatt elkövetnek.

Mi akar lenni mindenki? — veti fel a kérdést Faguet, a szellemes francia író. Mindjárt meg is adja rá a feleletet: felelőtlen. Valóban, mintha egy rohamosan terjedő szekta volna a felelőtlenségé. Mindig voltak ilyenek, de napjainkban túlságosan nagy a számuk és nagyon kedvező a helyzetük arra, hogy gátlás nélkül cselekedhessenek.

Érdemes lesz kissé vizsgálni a felelőtlen egyén lélektanát, azokat a mozzanatokat, amelyek ezt a közveszélyes tulajdonságot kifejlesztik.

A FELELŐSÉGÉRZÉS hiányának egyik előidézője a szellemi korlátoltság. Sokan azért cselekesznek felelőtlenül, mert nem tudják előre látni tetteiknek következményeit, nem értik meg az összefüggést az okok és az okozatok között. A korlátolt ember felelőtlenül cselekszik, mert nem lát az orránál tovább, nem éri fel észszel, mi lehet tettének következménye.

Az együgyűség nagyobb foka, midőn valaki nemcsak hogy nem tudja előre meglátni a következményeket, hanem nem is okul tévedéseiből. Bármennyiszer csalódik is, azért újra meg újra csálhatatlannak hiszi magát. Belebukik vállalkozásaiba, de azért ismét merész terveket sző, megint csak nem hallgat mások figyelmeztetéseire.

Sőt másoktól is elvárja, hogy állandó tévedései ellenére figyeljenek az ő tévedhetetlenségében. Ismerek olyanokat, akik a bekövetkezendő világeseményeket minduntalan hajszálnyi pontossággal — a dátum megjelölésével — előre megmondják. Az események azután minden egyes alkalommal — ugyancsak ilyen hajszálnyi pontossággal — rájukcáfolnak. A mondabeli Kasszandra jóslatai mindig beváltak, de soha senki nem hitt nekik. Ezek a megfordított Kasszandrák még véletlenül sem találják el az igazat, de azért szörnyen csodálkoznak és méltatlankodnak, ha valaki kételkedik bennük. Ugyancsak megütköznek, ha az ember utólag számonkéri tőlük be nem vált jövődöléseiket.

Gyakran tapasztalhatjuk, hogy a felelőtlenség együtt jár az értelem alacsony fokával. A tudatlan és a gyenge ítélőképességű emberek könnyen vállalkoznak olyanra, amit nem tudnak megvalósítani. A gyermek és az éretlen ifjú előtt is úgy tűnik fel sok nehéz feladat, mintha játszva meg tudná oldani. Az ilyeneknek sejtelmük sincs arról, milyen nehézségekkel jár az, amire meg gondolatlanul vállalkozni mernének. A megfontolt egyének ellenvetései akadékoskodásnak tűnnek fel előttük. Azonnal, tüstént át akarnának mindent alakítani. Persze csak felforgatni tudnák a meglevőt, ártatlan csodálkozással néznék a romokat, mint a gyermek a szétzedett, elrontott játékszert.

Mi szokott ilyenkor ezeknek a felelőtleneknek a mentsége lenni? „Nem akartam, nem gondoltam volna, hogy ez lesz a következő.” Persze ez nem mentség, mert az embernek csak arra szabad vállalkoznia, amit valóban meg tud tenni, csak addig szabad hatáskörét kiterjesztenie, ameddig lelki szemeivel valóban ellát. De éppen ennek átértéséhez kell fejlett értelem. Akiben ez nincs meg, az szellemileg kiskorú, annak éppen úgy nem szabad a kezébe adni a neki meg nem felelő hatáskört, mint ahogyan a kisgyermeknek nem adunk a kezébe veszedelmes vágóeszközt. Tehát ezeknek balsikereiért azok is felelősek, akik lehetővé tették nekik a káros működést.

A felelősségérzés hiányának másik oka az erkölcsi alacsonyabbrendűség, a lelkiismeretlenség. A lelkiismeretlen, rosszakaratú ember látja cselekedetének káros következményét, de ha másokra káros, neki ellenben hasznos, ez nem tartja vissza.

Az emberek nagy részében megvan a hajlam a felelőtlenségre. A felületesség, a könnyelműség eléggé elterjedt tulajdonságok. A felelősség viselése mindig áldozatot kíván. Le kell mondanunk saját érdekeinkről, fel kell áldoznunk kényelmünket, nyugalmunkat. Ehhez természetesen erkölcsi emelkedettség, nemes jellem szükséges.

A felelősségérzés magasabb fokát, a felelősség hősies viselését ezért rendszeren a szellem és erkölcs tekintetében kimagasló egyének között találjuk. Ilyen volt például Széchenyi István. Ahhoz, hogy nagy gondolatainak megvalósításához fogjon, le kellett mondanania kedvteléseiről, sőt valósággal át kellett alakítania saját egyéniségét. A heves vérmérsékletű, szenvedélyes ember nem engedte át a vezetést érzelmeinek, hidegen számítóvá, fontolgatóvá kellett lennie, hogy nemzetét a helyes irányba vezethesse. Kényelmesebb lett volna a közélettől visszavonulnia, de ő küldetést érzett, nagy

feladatot, amelynek fel kellett áldoznia mindent. Felébresztette nemzetét, megindította a fejlődési folyamatot, de átérezte, hogy mindazért, ami történik, ő felelős. Midőn lelki egyensúlya megrendült, a felelősség tudatának beteges alakja jelentkezett nála: szörnyű önvád gyötörte nemzetének sorsa miatt.

A felelősség érzésének hiányát korunkban nagyon sokaknál megtaláljuk. Ha ennek okát kutatjuk, ezt nagy részben a helytelen nevelésben és a hibás társadalmi berendezkedésben találjuk meg.

A felelősségérzés függ ugyan az egyénnek veleszületett sajátosságaitól, lelki alkatától, de szükséges a neveléssel való fejlesztése is. A nevelő eljárás azonban gyakran inkább a felelőtleniséget fejleszti ki a gyermekben.

A kisgyermeket hozzászoktatják ahhoz, hogy ne vigyázzon magára. Az elkényeztetett gyermek esztelenül futkos, minduntalan nekiütközik valaminek, megbotlik és elvágódik. Szeret olyan tárgyakal játszani, amelyek veszélyesek és tilosak számára. Ha azután megüti magát, megvágja vagy megégeti a kezét, harsogó bömböléssel adja tudtul fájdalmát. Környezete állandóan riadó-készültségben van, minduntalan felhangzik a vészjel és ilyenkor sietnek elsősegélyt nyújtani. Rémulten futnak hozzá, békítik, csitítgatják, édességekkel, ajándékokkal kedveskednek neki. Így azután a gyermek már elég korán hozzászokik, hogy ne vigyázzon magára, aggodjanak és ügyeljenek helyette a felnőttek. Sőt némi szándékos-sággal idézi fel ezeket az apró baleseteket, hiszen bőséges kárpótlást kap értük. Megszokja tehát, hogy meggondolatlanul felidézze a bajt, majd mások iparkodnak elhárítani a kellemetlen következményeket.

Midőn nagyobb lesz a gyermek, megkezdődik a kötelességteljesítés ideje. Az iskola számonkéri tőle munkáját, fegyelmi szabályaival korlátozza cselekvési szabadságát. Sok szülő nem érti meg ennek nevelő hatását és gyermekének mulasztásait, hibáit igaztalan úton-módon leplezgetni igyekszik. A gyermek hanyagságból nem tanulja meg a feladott leckét, a szülő kiállítja neki az igazolványt, hogy gyengélkedett, e miatt nem tudott készülni. Esetleg még abba is beleegyeznek, hogy másnap ne menjen iskolába, „blicceljen“ és így megmeneküljön a beszekundázás veszedelmétől. Füllentéssel igazolja a valóságban igazolatlan mulasztást. Ha pedig a diák összeütközésbe kerül az iskola fegyelmi szabályaival, némelyik szülő bámulatossággal találékonysággal tudja letagadni vagy mentgetni a hibát.

Látszólag nem nagy jelentőségű dolgok ezek, pedig a következményei elég súlyosak lehetnek. A gyermek megmenekül tetteinek kisebb kellemetlen következményeitől, de jellemében súlyos fogyatkozás keletkezhetik. Elveszíti a felelősségérzését, felelőtlené válik. Azt tapasztalja, hogy ha hibát hiba után követ el, őt nem éri semmi baj, ellenben környezete kézzel-lábbal iparkodik mindent elsimítani. Ha majd felnő, még súlyosabb hibákat követ el, természetesen találja, hogy a belőlük származó bajokat mások viselik el. Magatartásával mintegy azt mondja hozzátartozóinak: Na, most aztán szedjétek ám össze magatokat, hogy kimentsetek engem a csávából!

Pestalozzi azt vallja, hogy a gondolkodást csak gondolkodással, a cselekvést csak cselekvéssel lehet elsajátítani. A felelősségérzésre is csak úgy lehet a gyermeket ránevelni, ha lassankint hozzászoktatjuk, hogy viselnie kell tetteiért a felelősséget, hogy helytelen cselekedeteinek káros következményeit neki kell elszenvednie. Minden bölcs oktatásnál ékeesebben beszél a saját kárán való okulás. Néha — a nagyobb jó érdekében — engednünk kell, hogy kisebb kellemetlenségek érijék, nem szabad ezeket minden esetben sietve elhárítani a feje fölül.

De ne csak a tett elkövetése után érezze annak következményeit, hanem rá kell nevelnünk a cselekvés előtti megfontolásra. Néhány szóval figyelmeztessük előre, mi lehet tetteinek következménye. Midőn sehogyan sem tudjuk meggyőzni, makacskodik, engedjünk néha — persze olyankor, midőn nem lehet belőle semmi komolyabb veszedelem; — de figyelmeztessük, hogy saját felelőségére cselekszik. Éreztessük vele, hogy ha ott állunk is mellette, azért kissé az ő vállára is nehezedik a felelősség. Például a tanulás dolgában. Ne csak a szülők aggódjanak a jó bizonyítványért, hanem a diák is. Közben el kell engedni a kezét, hogy megtanuljon a maga lábán járni. Ha a szülők minden nap kikérdezik a leckéket, ha minden szekunda után sietnek a tanárokhoz, gyermekük lassankint minden gondot és felelősséget reájuk hárít. Mintha őt nem is érintené, milyen eredménnyel végzi tanulmányait.

Hogy manapság olyan sokan nem érzik át a felelősséget tetteikért, hogy olyan megfontolatlanul és könnyelműen cselekesznek, abban bizonyára nagy része van a hibás nevelésnek, az elkenyezettetésnek.

A gyermeket hozzá kell szoktatni a helyes önkritikához. Ne nyirjuk le szárnyait, ne vegyük el önbizalmát, de ne is engedjük abban a téves hitben ringatózni, hogy mindent jobban tud, mint mások, hogy képességei szinte korlátlanok. Az elkapott gyermek megszokta, hogy környezete állandóan bámulja, mondásait, ötleteit mindenkinek úgy emlegetik, mint valami rendkívüli elmének nagyszerű megnyilatkozásait. Az ilyenből lesz az az ifjú, aki alkalmasnak véli magát bármilyen nehéz hivatás betöltésére és minden aggodalom nélkül vállalkoznék is rá. Megütközik, hogy nem bízzák rá az emberiségnek, — vagy legalább is egy jó részének — vezetését. Pedig a felelősség tudata azt kívánja, hogy senki se merjen nagyobbra vállalkozni, mint ami tehetségének megfelelő.

A FELNÖTTEKET is állandóan nevelni kell a felelősségérzésre, nemcsak a gyermekeket. Az ember ösztönszerűleg úgy viselkedik, hogy környezetével, helyzetével egyensúlyba kerüljön. Ha hibáért bajok érik, iparkodik ezeket kerülni, ha ellenben a bajokat át tudja másokra hárítani, nyugodtan elköveti máskor is a hibákat, csak arra ügyel, hogy ne az ő nyakába zúduljanak a következmények.

A társadalmi berendezkedések és szokások nagyban kedveznek a felelőtlenység elterjedésének. Csodálatos, hogy sokan mennyire kíméletlenek tudnak lenni a jóra való, becsületes emberekkel és azonnal kíméletesebbek lesznek, mihelyt valaki hibában leledzik. Mi-

Ilyen buzgalommal és gyöngédséggel sietnek elhárítani róla tetté-
nek következményeit! Hány könnyelmű embert húznak ki a csává-
ból, hányak adósságait fizetik ki ismételten a szülők vagy a jóba-
rátok, saját nehéz munkájukkal megszolgált és nehezen összeku-
porgatott filléreikből. Ugyanakkor a kisigényű, gondos beosztással
élőkkel senki sem törődik.

Mig valaki kifogástalanul viselkedik, ki van téve kíméletlen
bírálatoknak, gyanúsításoknak, de ha egyszer valami csúnya botrány
hőse lesz, nyomban kíméletet élvez. A beszélgetésben kerülnek
minden olyan tárgyat, amelyet csak távolról is célzásnak tekint-
hetne, mert a közmondás szerint akasztott ember házában nem
illik kötélről beszélni. Megkülönböztetett gyengédséggel bánnak ve-
le, hogy a viláért se érezze, mintha a nevéhez fűződő botrány el-
idegenítette volna őket tőle.

Nagyon helyes, ha a megtévedt egyénekkal is kíméletesen bán-
nak, ha szeretettel iparkodnak őket a jó útra visszavezetni, de mi-
lyen szép és békés volna az élet, ha a jókkal is legalább ilyen gyen-
gében bánnának.

Az emberek jórészét avval szoktatják felelőtlen és könnyelmű
cselekedetekre, hogy az ezekből keletkezett bajokat mások szenved-
dik el. Részint önként vállalják magukra, részint pedig a könnyel-
műek ügyesen át tudják hárítani másokra. Ha legtöbbször érvénye-
sülne az az elv, hogy kiki amit főzött, egye meg maga, mindjárt
meggondoltabbak lennének az emberek. Sokan azért kotyvasztanak
össze olyan könnyelműen bevehetetlen dolgokat, mert tapasztalás-
ból tudják, hogy azokat majd mások fogják helyettük nagy kínnal,
keservvel lenyelni.

Nem elégedhetik meg az ember avval, hogy semmi rosszat sem
tesz, hanem mindenkinek megvan a maga kötelessége, amelyet hi-
ven kell teljesítenie mások érdekében. Mégpedig a felelősség tel-
jes tudatában. Szép számmal vannak olyanok, akik elég lelkiismer-
etesek arra, hogy ne kövessenek el valamit, amiből baj származik,
de viszont elég gyengék és kényelmesek ahhoz, hogy bátran vállal-
ják a felelősséget nehéz esetekben. Szívesen félreállanak, inkább
nem cselekszenek semmit, a döntést áthárítják másokra, avval a
megokolással, hogy nem merik vállalni a következményekért a fe-
lelősséget.

A jelenlegi társadalmi berendezkedések nagyon kedveznek en-
nek az eljárásnak. Mondhatnánk, hogy a felelősség áthárítására kü-
lön nagyszabású, jól megszervezett intézmény áll rendelkezésre —
a sokat emlegetett bürokrácia.

Az ügydarabok elintézésénél gyakran merülhetnek fel kételyek.
Akár jobbra, akár balra történik is a döntés, származhatik belőle
kellemetlenség. A hatalmassá fejlett hivatali szervezet azonban le-
hetővé teszi, hogy bárki kitérjen a döntés felelőssége elől. Ide-oda
tologatják az ügyet, átteszik véleményezés céljából valahova. Az
ügy elintézése végül is személytelenné válik. Senki sem tudná meg-
mondani, tulajdonképpen kicsodán fordult is meg a dolog. Hiba ese-
tén nehéz volna eldönteni, hogy a sok szakács közül ki szóta el a
levest.

A túlzott bürokrácia azért is személytelenné teszi az ügyek el-

intézését, mert a sok alakiség mellett gyakran nem a lényegen dől el az elintézés módja, hanem valami külsőségen. Hiányzik az egyik melléklet a sok közül, vagy valami külső fogyatkozásban leledzik. Az elintézés e miatt addig késik, míg végre tárgyalanná válik.

Mindez egyébként is nagyon alkalmas arra, hogy senki se vállalja magára a felelősséget a döntésért vagy legalább is tetszés szerinti ideig halogassa; de az ügyek elintézésére nem alkalmas. A túltengő bürokrácia igazában egészen jól helyettesíthető volna drót-akadályokkal, amelyek éppen úgy feltartóztatnák a dolgok elintézését, mint az előbbi.

Mindenki elismeri ennek a túltengésnek káros voltát, történeken is kísérletek visszafejlesztésére, — de legtöbbször eredménytelenül. Ennek egyik oka, hogy korunk nagy számmal tenyésztette ki a felelősségtől húzódozó, a határozott cselekvéstől irtózó és csak látszat-cselekvéseket végző emberfajtát — a homo bureaucraticus-t. Ezek nagyon jól érzik magukat az iratok tömkelegében.

Az újabb korban az egyéni felelősség helyét gyakran a kollektív felelősség foglalja el. Nem egyének, hanem bizonyos testületek döntenek. Mivel ilyenkor az egyesek azt érzik, hogy úgy sem az ő szavazatukkal dől el a dolog; többen közülök még annyi felelősséget sem éreznek, amennyi a szám arányában reájuk esik. Ezért tapasztalható, hogy a szavazások eredménye sokszor nem felel meg az ebben résztvevők felfogásának. Együttesen megszavaznak valamit, amiért külön talán egyik sem merné vállalni a felelősséget.

Bizonyos dolgokban elkerülhetetlen a kollektív döntés és a kollektív felelősség. De csak akkor van értelme, ha mindegyik egyén külön-külön is átérzi és valóban viseli is a felelősséget. Ehhez azonban szükséges egyrészt az egyes egyéneknek fejlett értelme és erkölcsi érzéke, másrészt pedig a kollektív lélek, a közösség szelleme. Ahol az egyének sokasága nem ilyen magasabbrendű egység, ott a tömegelektani jelenségek mutatkoznak, már pedig nagyon jól tudjuk, hogy a világon a legfelelőtlenebb valaki éppen a tömeg.

A kollektív felelősséget könnyen hajlandók egyesek megállapítani — de úgy, hogy ők maguk kívül maradnak. Elismerik, hogy némelyik bűnöző nem pusztán maga a hibás, a külső körülmények is nagyban okai, hogy odáig jutott. A társadalom is felelős — állapítják meg, de magukat nem számítják bele. Úgy, hogy a gyakorlatban a kollektív felelősség tulajdonképpen annyit jelent, hogy senki sem felelős.

Olyan időket élünk, amikor sokkal nagyobb szükség van a felelősség átérésére és az ennek megfelelő cselekvésre, mint bármikor máskor. Szükséges tehát, hogy erre neveljük a gyermekeket és a felnőtteket egyaránt. A társadalmi berendezkedésnek olyannak kell lennie, hogy lehetőleg kiki maga viselje tetteinek következményeit. Szilárd erkölcsi elvek nélkül nincs biztos irányítónk cselekvéseinkben és mértékünk mások tetteinek elbírálásában. A vallás a felelősségérzésnek a legtökéletesebb alapja, mert tanítja, hogy mindenért valóban felelősek vagyunk a mindent tudó és mindent látó Isten előtt.